

POLICIJOS MOKSLAS TARPUKARIO LIETUVOJE

Prof. habil. dr. Česlovas Mančinskas

Lietuvos teisės universitetas, Policijos fakultetas, Policijos teisės katedra
Valakupių g. 5, 2000, Vilnius
Telefonas 2740624
Elektroninis paštas ptk@ltu.lt

Pateikta 2002 m. gruodžio 19 d.

Parengta spausdinti 2002 m. gruodžio 20 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Policijos fakulteto Muitinės veiklos katedros vedėjas docentas dr. Alfonsas Laurinavičius ir šio fakulteto Policijos teisės katedros vedėjas docentas dr. Alvydas Šakočius

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjama policijos mokslo raida Lietuvoje nuo pirmųjų žingsnių iki Lietuvos okupavimo 1940 metų vasarą, apibūdinta Kauno aukštesniosios bei Rokiškio žemesniosios policijos mokyklų 1922–1926 m. bei pagrindinio Lietuvos policijos pareigūnų mokslinio centro – Policijos mokyklos – veikla 1926–1940 m. Parodytas šios mokyklos vaidmuo rengiant kvalifikuotus policijos darbuotojus ir plėtojant policijos mokslą Lietuvoje tarpukario metais.

Rusijos carizmo viešpatavimo metais lietuviams buvo draudžiama dirbti Lietuvoje esančiose valdžios įstaigose, taip pat ir policijoje. Visa to meto policija Lietuvoje buvo daugiausia rusų tautybės žmonės. Jie Pirmojo pasaulinio karo metu vokiečiams užėmus Lietuvą kartu su Rusijos kariuomene pasitraukė į Rytus.

Susikūrus savarankiškai Lietuvos valstybei, jos policija ir policijos mokslas pradėjo žengti pirmuosius žingsnius. Lietuvos policiją (pradžioje, 1918–1923 m., miliciją, ji nuo 1924 m. sausio 1 d. vidaus reikalų ministro įsakymu buvo pavadinta policija) suformavo vietinės savivaldybės grynai savo nuožiūra iš jokio pasirengimo šitam darbui neturėjusių žmonių. Kiekviena savivaldybė savaip suprato policijos uždavinius bei funkcijas. O tų savivaldybių šalyje tada buvo šimtai. Tad pirmiausia policijai reikėjo duoti nurodymus, kokias jai būtina atlikti pareigas ir kokios jos teisės, centralizuoti ją, valstybės mastu suvienodinti jos veiklą, o kartu rūpintis ir jos mokymu.

Nei tarpukario Lietuvos policijos istorija apskritai, nei policijos kadro rengimas bei policijos mokslo raida iki šiol yra beveik nenagrinėta. Sovietmečiu šio laikotarpio policijos istorija buvo laikoma politiškai ir ideologiškai neaktuali, ir ji nebuvo nagrinėjama. Partijos istorijos institutas prie Lietuvos KP CK, sovietmečiu koordinavęs ir aprobavęs istorijos mokslinius tyrinėjimus, iš istorikų reikalavo nagrinėti ir aukštinti socializmo laimėjimus, vadinamąjį revoliucinį judėjimą tarpukaryje, o nepriklausomybės laikotarpio Lietuvos istorijos tyrinėjimus apskritai traktavo kaip buržuazinės santvarkos propagavimą. Partinio archyvo prie Lietuvos KP CK specialūs cenzoriai stropiai tikrindavo, kad tyrinėtojai neišneštų iš archyvo komunistinei ideologijai prieštaraujančių duomenų, jų padaryti išrašai iš archyvinių bylų būdavo kruopščiai peržiūrimi, atitinkamai iškarpti ir išbraukomi [1, p. 104]. Tik atkūrus Lietuvos valstybingumą pasirodė pirmosios publikacijos iš policijos istorijos. Pirmiausia paminėtini prof. E. Palskio darbai šitoje srityje. Prof. E. Palskys pirmą kartą mūsų teisės literatūroje nagrinėjo Kauno aukštesniosios policijos mokyklos įkūrimo ir veiklos klausimus, atskleidė policijos spaudos reikšmę, savišvietos ir savimokos svarbą to meto sąlygomis keliant policijos pareigūnų profesionalumą, jų kultūrinį bei intelektualinį išprusimą [2]. Šio straipsnio autorius pateikė

išsamia 1935 metų Policijos mokyklos statuto analizę, parodė šios mokyklos vaidmenį keliant policijos pareigūnų profesinį išsimokslinimą tarpukario metais [3].

Lietuvos policijos centralizavimo uždavinį išsprendė 1920 m. gegužės 20 d. išleistas Milicijos įstatymas. Pirmasis jo straipsnis skelbė, kad „milicija yra Vidaus reikalų ministerijos žinioje“ [4]. Įteisinti tai ir buvo svarbiausias šio įstatymo tikslas. Išleidus šį įstatymą, visa Lietuvos policija iš savivaldybių perėjo Vidaus reikalų ministerijos žinion.

Nors šis įstatymas netrukus nebeatitiko gyvenimo realijų, jis nebuvo pakeistas ir be jokių papildymų galiojo visą tarpukario laikotarpį. Pirmą bei vienintelį kartą jis buvo papildytas tik 1940 m. liepos mėn., kai buvo įteisinta vadinamoji liaudies milicija prie policijos nuovadų [5].

Visą tarpukario laikotarpį Lietuvoje buvo labai aktualus policijos pareigūnų mokymo klausimas. Ypač jis buvo aktualus pirmaisiais Nepriklausomybės metais, kai policija buvo savivaldybių žinioje. Tada stokota net elementariausių žinių apie šią teisės saugos instituciją ir jos veiklą, o galimybių ir sąlygų pareigūnų mokymui nebuvo.

Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentas, įkurtas 1919 m., greit padarė išvadą, jog policijos tarnyba yra profesija, ir kad šios profesijos neįmanoma įgyti tiktai susipažįstant su Vidaus reikalų ministerijos aplinkraščiais ir nutarimais. Tam pirmiausia reikia sistemingų mokslo žinių, t. y. reikia mokymo įstaigų policijos darbuotojams profesionalams rengti.

Nepaisant labai sunkių to meto šalies gyvenimo sąlygų, buvo pradėtas policijos pareigūnų mokymas. Jis prasidėjo nuo nelegalios milicijos mokyklos, oficialiai vadinamos milicijos rezervu, įkūrimo 1922 m. lapkričio 1 d. Kaune. Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento direktorius J. Navakas savo asmenine atsakomybe 1922 m. lapkričio 7 d. išleido įsakymą Nr. 37, kurio 1§ skelbė: „Nuo lapkričio mėn. 1 d. š. m. sudaromas Milicijos rezervas – mokykla, kurios buveinė skiriama Kaune, Linksmadvaryje“ [6, p. 371]. Tai buvo oficialus Kauno aukštesniosios policijos mokyklos po policijos rezervo priedanga įsteigimo aktas. Kaip matome, jį pasirašė departamento direktorius, nes pagal tuo metu galiojusią tvarką mokyklą steigti turėjo teisę tik ministras, o sudaryti pareigūnų rezervą buvo departamento direktoriaus kompetencija.

Aukštesniosios policijos mokyklos egzistavimas 1925 m. pirmą kartą buvo užfiksuotas valstybės įstatymuose. Lietuvos valstybės 1925 m. biudžeto įstatymas nustatė mokyklos sąmatą bei etatus ir faktiškai legalizavo mokyklą [6, p. 373].

Ilgainiui tarpukario metais Lietuvoje buvo sukurta ištisa policijos pareigūnų mokymo sistema. Nors policijos valdininkai ir policininkai sistemingai rengiami nebuvo, o veikė tik nuolatiniai policijos pareigūnų kvalifikacijos kėlimo kursai, pavadinti policijos mokyklomis, bet sukurtoji policijos mokslo sistema tarpukario metais Lietuvoje veikė gana sklandžiai ir atliko svarbų vaidmenį rengiant kadrus šiai teisės saugos sričiai.

Pirmiausia 1922 m. Kaune įsteigtoji aukštesnioji policijos mokykla suorganizavo trumpalaikius kursus policininkų kvalifikacijai tobulinti Kaišiadoryse (1923 m.) ir vadinamuosius mokomuosius būrius Vilkaviškyje ir Rusnėje (nuo 1936 m.). Rokiškyje 1923–1926 m. veikė žemesnioji policijos mokykla, rengusi eilinius policininkus. Sujungus Kauno aukštesniąją ir Rokiškio žemesniąją policijos mokyklas, 1926–1940 m. laikotarpiu Lietuvoje veikė Policijos mokykla kaip pagrindinė policijos mokslo sistemos sudėtinė dalis. Ji organizavo viešosios, pasienio, kriminalinės, politinės ir kitų policijos rūšių pareigūnų trumpalaikius ir ilgalaikius kvalifikacijos tobulinimo kursus. Atgavus Vilnių ir Vilniaus kraštą, 1939 m. pabaigoje Lietuvoje buvo įsteigta tuo metu antroji policijos mokykla, organizavusi trumpalaikius kvalifikacijos tobulinimo kursus Vilniaus krašto policininkams rengti.

Į Kauno aukštesniąją policijos mokyklą mokyti buvo priimami tik policijos tarnautojai, paprastai žemesnieji valdininkai ir kandidatai į valdininkus, kurie neturėjo specialaus policinio išsimokslinimo. Jų bendrasis išsimokslinimas buvo labai skirtingas. Apibūdinamas to meto Policijos mokyklos klausytojų kontingentą, mokyklos viršininkas A. Ramanauskas rašė, kad „tarp valdininkų aukštesniojoje policijos mokykloje ir dar nuovadų viršininkų kursuose reikėdavo mokyti aritmetikos paprasčiausius [4] veiksmus ir atsirasdavo tokių, kurie net kvotimų metu dar nežinodavo dauginimo lentelės arba nemokėdavo sudėties. Bet kursantų tarpe buvo žmonių ne tik su aukštesniu, bet ir su aukštuoju mokslu“ [7, p. 17].

Eilinius policininkus rengusios Rokiškio žemesniosios policijos mokyklos mokinių bendrasis išsimokslinimas buvo dar žemesnis ir čia nebuvo jo didesnių svyravimų.

Policijos mokyklos organizuojamų kvalifikacijos tobulinimo kursų mokymo trukmė, kol 1935 m. buvo išleistas statutas, buvo įvairi: nuo 2 savaičių iki 8 mėnesių. Ilgiausiuose – 8,5 mėnesio – kursuose 1925 m. mokėsi viešosios policijos nuovadų viršininkų padėjėjų IV laida, trumpiausiai – iki 1 mėnesio – apskričių policijos vadų 1925 metų laida. Vėliau, iki 1935 m., tokios ilgos mokymosi trukmės kursų daugiau nebuvo. Dažniausiai klausytojai mokėsi 2–3 mėnesius [8, p. 62].

Vidaus reikalų ministro įsakymu Nr. 34 1935 m. birželio 12 d. patvirtintas Policijos mokyklos statutas nustatė, kad pagrindinių kursų mokslo trukmė – vieneri metai, o trumpų – kiekvieną kartą nustatydavo Policijos departamentas [7, p. 121–126]. 1935 – 1940 m. suorganizuotų XIX–XXII pagrindinių laidų mokiniai mokėsi po 12 mėnesių, o XVII ir XVIII laidų – po 8,5 mėnesio.

Policijos mokykla 1922–1940 m. išleido 61 kvalifikacijos tobulinimo kursų laidą. Tarp tobulinusių kvalifikaciją buvo 8 viešosios policijos nuovadų viršininkai, 6 kandidatai į policijos valdininkus, 8 pasienio policijos rajonų viršininkai, 3 kriminalinės policijos pareigūnai, 2 valstybės saugumo ir kriminalinės policijos pareigūnai, Kauno policininkų vakarinius kursus baigusiujų 2 laidos ir kt.

Rokiškio žemesnioji policijos mokykla 1923–1926 m. išleido 11 kursų laidų, iš jų 10 viešosios policijos ir vieną pasienio policijos pareigūnų laidą.

Vilniaus policijos mokykla 1940 m. pradžioje išleido 2 kvalifikacijos tobulinimo kursų laidas, kuriose mokėsi apie 150 policininkų.

Nuo 1936 m. Policijos mokyklos organizuotieji trumpi kursai, vadinami pasienio policijos mokomaisiais būriais, Vilkaviškyje ir Rusnėje išleido 15 laidų, kuriose mokėsi 491 policininkas.

Mūsų surinktais duomenimis, tarpukario metais žemesniąją Rokiškio ir Vilniaus policijos mokyklas bei įvairius trumpus kvalifikacijos kursus baigė 1072 policininkai, Policijos mokyklą – 1614 policijos valdininkų, t.y. iš viso savo profesinę kvalifikaciją tobulino 2686 policijos pareigūnai [8, p. 66].

Kokią vietą specialųjį profesinį parengimą turintys policijos pareigūnai užėmė tarp policijos darbuotojų?

Atsižvelgiant į tai, kad tarpukario metais Lietuvos policija pagal darbuotojų skaičių buvo palyginti negausi, tai šis rodiklis, ypač kai kurių policijos rūšių, nebuvo mažas. Lietuvos policijos darbuotojų 1932 m. sausio 17 d. surašymo duomenys rodo, jog 67,1 proc. viešosios policijos valdininkų jau tuo metu turėjo specialųjį profesinį parengimą. Eilinių policininkų šis rodiklis buvo gerokai mažesnis – 26,8 proc. Tuo metu specialųjį policinį pasirengimą turėjo 18,5 proc. visų pasienio policijos pareigūnų. Tačiau nuo 1932 m. pradžios iki 1940 m. vasaros visi šie rodikliai neabejotinai dar pagerėjo. Deja, 1938 m. policijos surašymo duomenys nebuvo publikuoti. Jų nepavyko rasti ir archyvuose.

Kokie mokymo dalykai tarpukaryje buvo laikomi būtinais rengiant policijos pareigūnus profesionalus?

Policijos valdininkams ir eiliniams policininkams dėstomi dalykai, jų skaičius ir apimtis, be abejo, smarkiai skyrėsi.

Antai rengiant policininkus Rokiškio policijos mokykloje, be aritmetikos, dailyraščio, lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos ir geografijos, pokalbių moralės temomis, buvo dėstomi policijos statutai, policijos tarnyba, valstybės ir administracinės teisės pagrindai, nusikaltimai ir kovos su jais metodai, raštvedyba, ginklų pažinimas, jojimas, rikiuotė, gimnastika, sanitarija ir higiena.

Pasienio policininkams, be bendrųjų dalykų, dar buvo dėstoma pasienio policijos tarnyba, muitinių įstatai ir tarifai, pasienio policijos taktika ir kiti specialūs dalykai, susiję su pasienio policijos veikla.

Kauno policijos mokykloje pradžioje (1922–1923 m.) buvo dėstoma 11 dalykų: lietuvių kalba, aritmetika, geografija, Lietuvos istorija, priešvalstybiniai politiniai nusikaltimai, valstybinė ir administracinė teisė, kriminalinė teisė, kriminalinis procesas, teismo medicina ir sa-

nitarija, policijos gimnastika ir rikiuotė. Vėliau mokomųjų dalykų vis daugėjo. 1935 m. statusas numatė 35 mokomuosius dalykus, kurie buvo suskirstyti į dvi grupes: bendrojo lavinimo ir specialiuosius dalykus. Mokykloje buvo dėstoma lietuvių kalba, tėvynės pažinimas, politinės srovės, politinių srovių veikimas, raštvedyba, higiena, sanitarija ir pirmoji pagalba, anatomija, fiziologija ir teismo medicina, fizinis lavinimas, japonų džiu-džitsu, policijos tarnybos etika, fotografija, rikiuotė, topografija, ginklai ir šaudyba, ugniagesyba, priešlėktuvinė ir priešcheminė apsauga, sauskeliai ir tiltai, automobilizmas, elektrotechnika, radiotechnika, telefonija, taip pat grynai juridiniai mokslai – policinė ir administracinė teisė, valstybinė teisė, baudžiamoji teisė, baudžiamasis procesas, kriminalistika, civilinė teisė, civilinis procesas, kvotos ir kratos, statybos policijos tarnyba, juridinė psichologija, kova su kontrabanda, policijos taktika [8, p.125].

Asižvelgiant į kursų laidos kontingentą, dar buvo papildomai dėstomi tai policijos tarnybai specifiniai mokomieji dalykai. Pavyzdžiui, kriminalinės policijos pareigūnams buvo dėstoma agentūra, išviršinis sekimas, špionažas; pasienio policijos pareigūnams – praktiškoji policijos tarnyba ir taktika, jojimas ir arklių priežiūra, svetimų šalių kariuomenės, žinių rinkimas, mobilizacija – organizacija, paprasčiausi sprogdinimai ir kt.

Nors Policijos mokykla neturėjo savo nuolatinio pedagoginio mokslo personalo, joje buvo tik trys nuolatiniai administracijos darbuotojai (mokyklos viršininkas, inspektorius ir instruktorius), bet dėstymo darbui ji pasikviesdavo nemažai žinomų – to meto savo srities specialistų. Tiesa, tarp lektorių buvo ir Lietuvos universiteto studentų, dar neturinčių aukštojo išsimokslinimo, bet Policijos mokykloje dėstė ir garsūs to meto mokslininkai, žinomi policijos specialistai, aukštos kvalifikacijos praktikai ir t.t. Antai Policijos mokyklos lektorais dirbo Lietuvos universiteto mokslininkai prof. J. Vabalas-Gudaitis, doc. K. Oželis, dr. V. Kanauka, dr. S. Virkutis ir kiti.

Policijos mokyklos viršininkais 1922–1940 m. dirbo S. Mickevičius, A. Ramanauskas, V. Jankauskas, A. Janušonis, V. Remeikis ir J. Mučinskas. Policijos mokykla turėjo didelį autoritetą tarp Lietuvos policijos darbuotojų, ypač A. Ramanausko vadovavimo metais (1924–1936 m.). Šis laikotarpis teisinėje ir memuarinėje literatūroje vadinamas net mokyklos „didžiausio suklestėjimo metais“ [9, p. 14]. Mokykloje buvo pasiektas gana aukštas mokymo lygis.

1935 metų Policijos mokyklos statusas įtvirtino jos ne tik kaip mokymo įstaigos, bet ir policijos mokslo centro Lietuvoje statusą. Policijos mokykloje buvo „koncentruojamos visos žinios apie policijos mokslo pažangą, studijuojamos policijos darbo sąlygos bei metodai ir nustatomos gairės teoretiskoms žinioms pritaikinti praktiškai policijos veiklai“ [8, p. 121]. Nepaisant to, kad Policijos mokykla neturėjo savo etatinių dėstytojų, kad visiems lektoriams Policijos mokykla buvo ne pagrindinė darbovietė, kai kurie iš jų ne tik nuolat gilinosi į policijos teisės dalykus, bet ir šioje srityje dirbo metodinį ir mokslinį darbą. Antai mokyklos lektorių kolektyvas (P. Budrevičius, J. Bobelis, S. Vorobjovas, A. Laugalys ir A. Ramanauskas), vadovaujamas to meto Piliečių apsaugos departamento direktoriaus A. Jakobo, 1926 m. parengė ir išleido pirmąjį originalų lietuvišką „Vadovėlį policijai“, kuriame faktiškai į vieną vietą buvo sudėti penkių mokomųjų dalykų vadovėliai su savo atskira puslapių numeracija – policijos teisės (pagal apimtį – didžiausias, 194 p.), valstybės teisės (102 p.), baudžiamosios teisės (76 p.), baudžiamojo proceso (43 p.) ir raštvedybos (42 p.). Policijos teisės vadovėlis buvo sudarytas iš penkių skyrių. Be įvadinės, bendrosios dalies, kurioje pateiktos bendriausios žinios apie policijos organizaciją, teises ir kompetenciją, vadovėlio ypatingoje dalyje, kuri pavadinta „Administraciniai policijos įstatymai“, faktiškai pateikti administracinės teisės pagrindai. Čia nušviestos policijos pareigos ir teisės saugojant asmens ir visuomenės saugumą, turtą, viešąją tvarką, dorovę, prižiūrint galiojančių įstatymų vykdymą žmonių sveikatos apsaugos, prekybos, susisiekiimo ir statybos srityse.

Policijos teisės vadovėlyje pabrėžta, kad „policijos pareigų daug ir jos labai įvairios (...). Galima pasakyti, kad beveik nėra žinybos, kuri atatinamu statutu pasiremmdama, neturėtų teisės ir reikalo savo nutarimus pavesti policijai įvykdyti arba bent juos paskelbti. Todėl yra įvairios ir juridinės normos, kuriomis turi vadovautis policija savo darbe ir kurios turi būti jai

žinomos. Visų šių normų arba bent svarbesniųjų jų santrauka, tyrinėjant jas, gali būti išskirta į atskirą policijos teisės sistemą“ [10, p. 3–4].

Topografijos lektorius K. Svilas parengė topografijos vadovėlį, fizkultūros lektorius V. Reivytis – kūno kultūros pradmenų, džiu-džitsu vadovėlius; kriminalistikos lektoriai išleido vadovėlius: prof. V. Šebedevas – „Mokslinė policija. Nusikaltėlių pažinimo ir nusikaltimų tyrinėjimo metodika“; K. Budrevičius – „Vagystės ir įsilaužimai“. Taip pat paminėtini Policijos mokyklos lektorių parengti ir išleisti vadovėliai bei kiti moksliniai metodiniai leidiniai: „Nusikaltimams kelti ir tirti vadovėlis“, J. Basevičiaus „Sienų apsaugos taktika“, K. Svilo „Automatiški pistoletai“, „Anglų šautuvas“, „Šaudymo kultūra ir technika“, A. Jakobo „Policijos teisės vadovėlis“, D. Siemaškos „Gaisrų gesinimo taktika“, B. Štencelio „Šaudybos vadovėlis“, prof. A. Kriščiukaičio paskaitų kursas „Ieškomų asmenų, gyvulių ir turto instrukcija“, J. Kalvaičio „Administracijos organams ir policijai nusikalstamiems darbams tirti ir byloms kelti instrukcija“, garsios E. Lokaro studijos „Nusikalstamieji darbai ir nusikaltėliai“ vertimas į lietuvių kalbą ir kiti leidiniai. Daugybė straipsnių dalykiniais ir apskritai policijos veiklos klausimais buvo paskelbta to meto žinybinėje spaudoje, pirmiausia žurnaluose „Policija“, „Kriminalistikos žinybas“, taip pat „Teisininkas“, „Teisė“, metiniuose „Policijos kalendoriuose“ ir kt.

Tarpukario metais policijos mokslui teko spręsti labai svarbų ir atsakingą praktinio pobūdžio uždavinį – nustatyti ir apibrėžti policijos uždavinius bei funkcijas. Anksčiau minėtas 1920 m. gegužės 20 d. Milicijos įstatymas, galiojęs iki 1940 m. vasaros, teturėjo vos 27 straipsnius ir visiškai nereglementavo jos veiklos. Beprasmiška jame ieškoti policijos institucijos socialinių paslaugų teikimo istorinių ištakų. Nebuvo jokio ir 1922 m. policijos įstatymo, kuris neva apibrėžė policijos uždavinius bei funkcijas ir ragino imtis nusikaltimų prevencijos.

Pagrindinė krašto administracinė jėga, palaikiusi viešąją tvarką bei piliečių saugumą tarpukariu, buvo viešoji policija. Ji buvo universalaus tipo, faktiškai atliekanti visų policijos rūšių funkcijas, tarp jų daugelį kriminalinės policijos ir net kai kurias pasienio policijos funkcijas. Nors kriminalinė policija kaip atskira policijos rūšis veikė Valstybės saugumo departamento sudėtyje kartu su politine policija, bet ji tirdavo tik pačius didžiausius, rezonansinius kriminalinius nusikaltimus ir tik didžiausiuose, vadinamuosiuose „pirmaeiliuose“ Lietuvos miestuose. Visose kitose Lietuvos vietose, taip pat ir „nepirmaeiliuose“ miestuose visus kriminalinius nusikaltimus tirdavo viešoji policija.

Tarpukario metais viešoji policija vykdė ir visas mūsų dabartinės savivaldybių, kelių ir apsaugos policijos funkcijas. Tiesa, kai kurių didžiųjų miestų savivaldybės turėjo savo atskirą policiją, bet ji buvo labai negausi, vos kelios dešimtys žmonių, ir vykdė tik savivaldybių mokesčių išieškojimo bei surinkimo funkcijas. Tokio pat pobūdžio buvo ir privatinė policija, be mokesčių surinkimo, taip pat vykdžiusi ir apsaugos funkciją. Tikrai Kaune ir tik nuo 1932 m. pabaigos kelių policijos funkcijas vykdė specializuota Judėjimo reguliavimo policijos rūšis, dabartinės kelių policijos pirmtakas, o visose kitose Lietuvos vietose eismo reguliavimo funkcijas vykdė viešoji policija. Taigi viešoji policija tarpukario metais Lietuvoje vaidino didžiulį vaidmenį šalies gyvenime.

Bendroji funkcinė policijos paskirtis anksčiau minėtame 1926 m. „Vadovėlyje policijai“,

aprobuotame Piliečių apsaugos departamento, buvo apibūdinta taip: „Policija yra valstybės valdžios vykdomasis organas, skirtas įstatymais nustatytai visuomenės tvarkai palaikyti ir piliečių asmens bei turto nepavojumui apsaugoti“ [10, p. 3]. Faktiškai toks pat policijos apibrėžimas yra pateiktas ir 1933 m. išleistame A. Jakobo „Policijos teisės vadovylyje“ [11, p. 11].

Žinant to laikmečio dvasią bei reikalavimų specifiką, būtina pabrėžti tiek minėto, tiek ir kitų policijai skirtų vadovėlių svarbą bei reikšmę to meto policijos veikloje ir gyvenime. Dalykas tas, kad tarpukario metais vadovėlis policijos pareigūnui buvo ne tik teisinių mokslo žinių šaltinis, bet pirmiausia tarnybinė instrukcija, Policijos departamento nurodymu privaloma visiems pareigūnams. Policijai skirtų vadovėlių reikšmę ir vaidmenį nepaprastai didino dar ir ta aplinkybė, kad policijos veiklos tarpukario metais nereglamentavo įstatymai, ji neturėjo ir savo statuto.

Policija savo praktinėje veikloje vadovavosi vidaus reikalų ministro išleistomis instrukcijomis, Policijos departamento aplinkraščiais, apskričių viršininkų ir karo komendantų įsakymais, teismų ir kitų valdžios institucijų nutarimais. Taigi policijos uždavinius bei funkcijas tarpukario metais nulėmė pirmiausia karo padėtis šalyje, kadriųjų kariškių vadovaujamos Vidaus reikalų ministerijos vykdoma politika, praktiškai neribota apskričių viršininkų valdžia vietose ir kt. Nesant būtinausių įstatymų, policijai buvo užkraunama daug įvairiausių darbų, kurie kartais nieko bendra neturėjo su policijos veikla. Jau minėtame 1926 m. A. Jakobo „Policijos teisės“ vadovylyje greta viešosios tvarkos palaikymo ir kt., specialiujų policijos dalykų, taip pat yra skyriai, kuriuose kalbama apie statybos reikalus, žmonių sveikatos apsaugą, kelius ir susisiekimą, žemės ūkio ir veterinarijos reikalus ir kt. Vargu ar tai būtų galima laikyti policijos teisės dalyku. Tai buvo ne tiek policijos teisės mokslo vystymo rezultatas, o daugiau to meto policijos mokslo reagavimas į praktikos poreikius. Policija savo darbe privalėjo vadovautis labai įvairiomis teisės normomis, kurios jai turėjo būti žinomos. Ilgainiui tų normų skaičius vis didėjo. 1926 m. „Policijos teisės vadovylyje“ jos buvo aptartos penkiose skyriuose, o 1933 m. vadovylyje jau yra dešimt skyrių, t. y. dvigubai daugiau. Be įvardinio, vadovylyje yra šie skyriai: 1) Valstybės saugumas ir tvarka, 2) Valstybės ir visuomenės ūkio reikalai, 3) Statybos reikalai, 4) Žmonių sveikatos apsauga, 5) Viešasis padorumas, tvarka ir ramumas, 6) Keliai ir susisiekimas, 7) Svetimšaliai, 8) Žemės ūkio ir veterinarijos reikalai, 9) Piliečių ir turto saugumas, 10) Pasienio apsaugos reikalai. Kartu šitame vadovylyje yra pateikta patikslinta policijos teisės sąvokos samprata kaip „policinio veikimo“ teisė. A. Jakobas rašo: „Visos tos teisės normos, kurios liečia valstybės bei visuomenės tvarkos palaikymą ir saugumo užtikrinimą, yra vadinamos policijos teisės normomis, o mokslas, kuris tas teisės normas nagrinėja, vadinamas policijos teisės mokslu. Tuo būdu policijos teisė (kaipo mokslas) yra toks mokslas, kuris nagrinėja tokias teisės normas, kurios liečia policinį veikimą“ [11, p. 12].

Tarpukario metais policijai teko vykdyti ir tokias funkcijas, kurios nebuvo numatytos bei aptartos net ir gana išsamiai „Policijos teisės“ vadovylyje.

Antai Panevėžio miesto policijos nuovados viršininkas 1937 m. gruodžio 7 d. raporte Panevėžio apskrities viršininkui rašė: „Vienas iš didžiausių ir policiją labiausiai apsunkinančių darbų – valstybinių ir savivaldybės mokesčių ieškojimas. Kai policijai reikia būti ir mokesčių rinkėja, tai ir prie geriausių norų ji nespėja tinkamai atlikti savo tiesioginių pareigų.(...) Būdama apkrauta mokesčių išieškojimu, policija ne visada gali tinkamai atlikti tiesiogines pareigas: viešosios tvarkos palaikymą, nusikaltimų aiškinimą ir įspėjimą. Todėl mokesčių ieškojimą iš policijos laikas jau atimti. Šitam tikslui reikėtų įkurti visai naują atskirą instituciją. Jeigu dėl kokių nors labai rimtų priežasčių negalima būtų to padaryti, tai tuomet reikėtų padidinti policijos etatus“ [12, L. 766].

Deja, nebuvo didinami nei policijos etatai, nei kuriama atskira institucija. Priežastis to gana paprasta – be policijos pagalbos valdžia nepajėgė surinkti mokesčių. Policijos duomenimis, apie 80 proc. šalies gyventojų arba negalėjo, arba nenorėjo patys mokėti mokesčių, ir jie buvo išieškomi per policiją. Todėl iki pat 1940 m. vasaros viešoji policija visoje Lietuvoje rinko valstybės ir savivaldybių mokesčius iš gyventojų. Tik tai Kauno mieste buvo sukurta specializuota atskira mokesčių išieškojimo policijos tarnyba. Pridursime, kad Panevėžio miesto policijos nuovados pareigūnai vien per 1935 m. 9 mėnesius apėmė 62,5 tūkst. pilie-

čių, iš kurių surinko 182 tūkst. litų mokesčių, o dėl įvairių priežasčių dar nepajėgė surinkti 134,1 tūkst. litų mokesčių iš 2,5 tūkst. piliečių. Turint galvoje tai, kad Panevėžio miesto policijos nuovados aptarnaujamoje teritorijoje gyveno 20,4 tūkst. gyventojų ir jei laikytume, kad vidutinę mokesčių mokėtojo šeimą sudarė 3 žmonės, o dalis gyventojų patys susimokėdavo mokesčius, tai policijai mokesčių išieškojimo reikalu teko vidutiniškai aplankyti daugiau kaip po 10 kartų kiekvieną šeimą. Tai milžiniškas darbo krūvis. Ši policijos nuovada 1936 m. surinko 778,2 tūkst. litų, 1937 m. – 706, 8 tūkst. litų mokesčių, t. y. atitinkamai net 4,3 ir 3,9 karto daugiau negu per 1935 m. 9 mėnesius [13, L. 56, 157, 171].

Minėto raporto pabaigoje Panevėžio miesto policijos nuovados viršininkas dar nurodė, jog „laikas būtų policiją atpalaiduoti ir nuo visų teismų šaukimų įteikinėjimo. Apygardos teismas ir Apeliaciniai Rūmai šaukimų įteikinėjimu užduoda darbo per ištikus metus 2 policininkams, kurie nieko daugiau nedirba, o tai – didelis nuostolis tiesioginiam darbui“ [12, L. 766]. Deja, teismų šaukimus policija piliečiams įteikinėjo iki 1940 m. vasaros.

Net Piliečių apsaugos (Policijos) departamentas pripažino, kad tokie primesti pašaliniai darbai iš viešosios policijos pareigūnų atimdavo daugiau kaip 50 proc. laiko, kurį jie būtų galėję panaudoti tiesioginėms savo pareigoms atlikti.

Daug dėmesio tarpukario metais buvo skiriama policijos kadro parinkimui. Kol vyko kovos dėl nepriklausomybės, į policiją dirbti buvo priimami be atrankos visi, kas tik galėjo ginklą rankose laikyti. Tačiau vėliau reikalavimai buvo vis didinami. Pirmiausia buvo žiūrima į pretendento fizinį išsivystymą ir sveikatą, keliami mokslo cenzo reikalavimai.

Siekiant apsaugoti policiją nuo korupcijos ir užtikrinti nešališką teisėsaugos reikalų tvarkymą šalyje, buvo griežtai draudžiama priimti ar skirti į darbą asmenis toje policijos įstaigoje, kuriai vadovauja jų pirmųjų dviejų laipsnių giminaičiai. Į darbą policijoje negalėjo būti priimami ar skiriami asmenys, jeigu jie tos policijos nuovados aptarnaujamoje teritorijoje 15 km spinduliu buvo gimę, turėjo giminių, ne vėliau kaip prieš trejus metus čia nuolat gyveno. Ši nuostata nebuvo taikoma tik Kaune, Klaipėdoje ir kituose „pirmaeiliuose“ miestuose. Be to, policijos valdininkai buvo po tam tikro laiko perkeliama dirbti į naujas vietas. Tai buvo ne tik vienas iš būdų pareigūnus paskatinti, skirti į aukštesnes pareigas be eilės, kai policijos įstaigoje nebūdavo laisvų etatų, bet ir prireikus atitraukti juos nuo užmegztų netinkamų ryšių, bičiulių ir kt. Šių priemonių tikslas – objektyviai sudaryti policijos pareigūnams, ypač policijos valdininkams, tokias darbo sąlygas, kad jie tarnyboje ir norėdami negalėtų susidurti su savo artimaisiais, giminėmis, draugais, pažįstamais ir jų interesais.

Tarpukario metais Lietuvoje veikė gana efektyvi policijos pareigūno asmenybės ugdymo sistema. Prie jos sukūrimo bei tobulinimo daug prisidėjo ir Policijos mokyklos dėstytojai.

Archyviniai šaltiniai liudija, kad tuo metu policijos pareigūnai brangino savo darbo vietą ir apskritai turėjo autoritetą visuomenėje. Taip elgtis juos, be kita ko, skatino ir įvestoji kasmetinė atestavimo tvarka. Kiekvieno policijos pareigūno tarnybinė veikla kasmet buvo labai reikliai, principingai vertinama pirmiausia pagal pareigūno moralinių vertybių kriterijus. Kiti kriterijai, taip pat išsilavinimas, profesinis parengimas ir pan. nebuvo laikomi pagrindiniais. Svarbiausia buvo sąžiningai ir atsakingai atlikti tarnybines pareigas. Atliekant tarnybines atestaciją, buvo vertinamas policijos pareigūno intelektas, moralė, elgesys, stropumas, įtaka valdininkams, arba autoritetas, polinkiai, neigiamos bei kitos dorovinio pobūdžio savybės [14, L. 2–5]. Atestacijos komisija domėjosi, kokį turta įgijo policijos pareigūnas, jo žmona ir tėvai, kaip jis išmano policijos dalykus ir kaip atlieka tarnybines pareigas. Policijos darbuotojo anksčiau eitos pareigos arba jo buvusių darboviečių skaičius (tam teikiama didžiulė reikšmė nuo sovietinių laikų) neturėjo jokios reikšmės ir apskritai niekam tai nebuvo įdomu.

Policijos pareigūno elgesys ne tik darbovietėje, bet ir ne tarnybos metu, sąžiningumas buvo atitinkamai įvertinamas pagal 7 balų sistemą. Ši vertinimo sistema buvo tokia: aukščiausias pareigūno veiklos įvertinimas – tai pripažinimas, kad jis tinkamas eiti aukštesnes pareigas be eilės; toliau ėjo – tinkamas eiti aukštesnes pareigas eilės tvarka; tinkamas toliau eiti užimamas pareigas; pakenčiamas eiti užimamas pareigas; netinkamas einamoms pareigoms ir privalo būti pažemintas tarnyboje; turi būti įspėtas kaip nevysiškai tinkamas dirbti

policijoje ir, žemiausias, 7-as balas – netinkamas tarnauti policijoje ir turi būti atleistas [8, p. 69–70].

Peratestavimo sistema 1927–1940 m. veikė labai efektyviai ir padėjo Lietuvos policijai kasmet atsikratyti stikliuko mėgėjų, aplaidžiai ir nesąžiningai atliekančių savo pareigas, piktnaudžiaujančių tarnybine padėtimi praturtėjimo ar kitais savanaudiškais tikslais, patekusių į korupcijos liūną, linkusius „bizniauti“ ir kt., o sąžiningi policijos darbuotojai galėjo kilti tarnybinės karjeros laiptais.

Tarpukario metais nemažai dėmesio Lietuvos viešoji policija skyrė prevenciniam darbui. Tačiau į šią policijos veiklos sritį reikėtų pažvelgti atidžiau ir nereikėtų visko idealizuoti. Dalykas tas, kad nemažai prevencinių priemonių buvo susiję su šalyje įvesta karo padėtimi, bet į šią aplinkybę mūsų teisinėje mokslinėje literatūroje nekreipiama dėmesio.

Antai Piliečių apsaugos departamento aplinkraštyje Nr. 137 nurodyta, jog „Karo stoviui esant, žymesnieji kontrabandininkai, kaip ir visi kiti visuomenės tvarkai pavojingi asmenys, karo komendantų nutarimais, einant Ypat. Val. Aps. Įst. 8§, 1 p, gali būti išsiunčiami iš pasienio ruožo ir net talpinami ir koncentracijos stovyklas. Todėl reikia apie baustus už kontrabandą ir nemetusius to darbo asmenis, taip pat ir apie tuos, kurie nors ir nebuvo bausti, bet yra tikrų įrodymų, kad jie verčiasi kontrabanda ir tuo savo darbu daro žymių nuostolių Valsytybei, pranešinti vietos karo komendantams pritaikymui jiems Ypat. Val. Aps. Įst. 8§, 1p.“ [8, p. 113]. Nors šis aplinkraštis tiesiogiai buvo adresuotas pasienio policijai, bet tokiais pat departamento nurodymais vadovavosi ir viešoji policija kovodama su „visais kitais visuomenės tvarkai pavojingais asmenimis“, pranešinėjo apie juos karo komendantams.

Kaip žinoma, per visą tarpukarį Lietuvoje, nuo 1919 m. kovo mėn. buvo įvesta karo padėtis ir šalyje galiojo Ypatingi valstybės apsaugos įstatai, buvo apribotos piliečių konstitucinės teisės. Perfrazavus garsųjį posakį, kad patrankoms gaudžiant mūzos tyli, šalyje esant karo padėčiai, snaudė ir Temidė, didžiulius įgaliojimus turėjo karinė valdžia, karo komendantai.

Aukščiausia bausmė, kurią karo komendantas pagal apskrities policijos vado ar pasienio policijos rajono viršininko pareiškimą paskirdavo visuomenės tvarkai pavojingiems asmenims, buvo ištrėmimas į kitą apskritį visam karo padėties galiojimo laikotarpiui. Taip pat buvo praktikuojamas ištrėmimas ribotam laikui į kitas apskritis policijos priežiūron, uždarymas į koncentracijos stovyklą, piniginės baudos paskyrimas, o neįstengusiems sumokėti baudą, grėšė kalėjimas. Antai Kretingos apskrities karo komendantas vyr. leitenantas A. Antanaitis pagal Klaipėdos krašto pasienio policijos I rajono viršininko 1927 m. sausio 11 d. raštą Nr. 233 pilietei S. Šateikienei kaip „kenksmingai visuomenės tvarkai“ (gabeno kontrabandą) paskyrė bausmę – uždaryti koncentracijos stovyklon 3 mėn., o pil. N. Putrį už kontrabandinio spirito gabenimo organizavimą ištrėmė į Telšių apskritį 3 mėnesiams policijos priežiūron [15, L. 11, 56–58]. Už kontrabandos gabenimą Klaipėdos krašte 1927–1928 m. karo komendantai nubaudė iš viso 79 asmenis; 9-iems iš jų paskirtas kalėjimas, 20-čiai – ištrėmimas, o kitiems paskirtos piniginės baudos, iš viso 25,7 tūkst. litų [16, L. 223].

Policijos su karo komendantų pagalba įgyvendintos priemonės davė rezultatų. Antai žurnalas „Policija“ 1934 m. rašė, kad Šakių apskrityje „žymesni vietos kontrabandininkai profesionalai (...) galų gale buvo ištrėmti iš pasienio zonos. Iš senųjų vietos kontrabandininkų Šakių bare beveik visai išnaikintas kontrabandos platinimas pasienio zonoje“ [17, p. 44]. Be abejo, panaudotos priemonės buvo gana veiksmingos, bet jos įgyvendintos be teismo, remiantis policijos pranešimais, pažeidžiant piliečių konstitucines teises.

Išvados

Apibendrinant nagrinėjamą klausimą, galima teigti, kad tarpukario metais Lietuvos policijos mokslo sistema apskritai atitiko to meto visuomenės lygį, policijos pareigūnų išsimokslinimas nebuvo žemesnis už bendrąjį visuomenės lygį ir Lietuvos policija turėjo reikiamą autoritetą visuomenėje. Prie to daug prisidėjo gana glaudus policijos mokslo ryšys su gyvenimo praktika, šalyje veikusi palyginti efektyvi policijos pareigūno asmenybės ugdymo sistema, taip pat savišvietos ir saviugdos būdu lavinamas profesionalumas, kultūrinis ir intelektualinis išprusimas.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. **Mančinskas Č.** Sovietinės milicijos kadrai Lietuvoje 1944–1990 metais // Jurisprudencija: Lietuvos teisės akademijos mokslo darbai. 1999. T. 13.
2. **Palskys E.** Prieškario Lietuvos policijos mokslinimas (Iš Lietuvos policijos mokyklų istorijos) // Lietuvos policijos akademijos mokslo darbai. – Vilnius, 1993. T. 1. P. 4–22; **Palskys E.** Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos (1918–1940). – Vilnius, 1995; **Palskys E.** Policijos spauda Lietuvoje 1920–1940 metais // Jurisprudencija: Lietuvos teisės akademijos mokslo darbai. 2000. T. 16 (8). P. 86 – 98.
3. **Mančinskas Č.** 1935 metų policijos mokyklos statutas // Kriminalinė justicija: Lietuvos teisės akademijos mokslo darbai. T. 7,8. 1997. P. 102–110; **Mančinskas Č.** Policija Lietuvoje 1918–1940 metais. – Vilnius, 1998.
4. **Laikinosios Vyriausybės** žinios. 1920. Nr. 32.
5. **Vyriausybės** žinios. 1940. Nr. 713.
6. **Ramanauskas A.** Aukštesnioji policijos mokykla // Policija. 1932. Nr. 21. P. 371 – 377.
7. **Ramanauskas A.** Aukštesnioji policijos mokykla ir jos perspektyvos // Policija. 1926. Nr. 8.
8. **Mančinskas Č.** Policija Lietuvoje 1918–1940 metais. – Vilnius, 1998.
9. **Palskys E.** Prieškario Lietuvos policijos mokslinimas (Iš Lietuvos policijos mokyklų istorijos) // Kriminalinė justicija: Lietuvos policijos akademijos mokslo darbai. 1993. T. 1.
10. **Policijos** teisės vadovėlis // Vadovėlis policijai. – Kaunas, 1926.
11. **Jakobas A.** Policijos teisės vadovėlis. – Kaunas, 1933.
12. **Lietuvos** centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA). F. 404. Ap. 1. B. 902.
13. **LCVA.** F. 649. Ap. 1. B. 29.
14. **LCVA.** F. 409. Ap. 6. B. 5.
15. **LCVA.** F. 348. Ap. 3. B. 401.
16. **LCVA.** F. 384. Ap. 1. B. 1083.
17. **Policija.** 1934. Nr. 1–2.

Science of Police in Lithuania in 1922–1940

Prof. habil. dr. Česlovas Mančinskas

Law University of Lithuania

SUMMARY

This article deals with the course of the police science in Lithuania from its very first steps till the occupation of Lithuania in the summer 1940. It describes action of the Higher police school in Kaunas and the Lower police school in Rokiškis in 1922–1926, action of the Police school in 1926–1940. It lights up the role of this school in the education of qualified police personnel and in the course of the police science in Lithuania in 1922–1940.